

*“Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri”
kafedrasının baş müəllimi*

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI MƏRKƏZİ ELMİ
KİTABXANASINDA ELEKTRON KATALOQUN TƏŞKİLİ VƏ
İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ**

Açar sözlər: Elektron kataloq, AMEA MEK-nin elektron kataloqu, avtomatlaşdırılmış sistemlər, məlumat-axtarış sistemləri.

Ключевые слова: Электронный каталог, Электронный каталог ЦНБ НАН Азербайджана, Информационно-поисковые системы

Key words: electronic catalogue, electronic catalogue of the MEK of the AMEA, automatized systems, information-search systems.

“Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında” Sərəncamının ardınca “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiqlənməsi Azərbaycan kitabxana işi sahəsində dövlət qayğısının ən bariz nümunəsi oldu. “Dövlət Proqramı” Azərbaycan Respublikasında kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, elmi-mədəni sərvətlərdən hərtərəfli istifadə etmək imkanlarının genişləndirilməsini, cəmiyyətin informasiya təminatının artırılmasını, eləcə də Azərbaycan kitabxanalarının dünya informasiya məkanına daxil olmasının təmin edilməsini və bütövlükdə respublika kitabxanalarının inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirdiyindən Mərkəzi Elmi Kitabxana üçün də proqram əhəmiyyətlidir.

XXI əsr qlobal informasiya mühiti Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafında yeni meyarların formalaşmasını, modern informasiyalaşdırma imkanlarının təmin edilməsini və gücləndirilməsini tələb edir. Məhz dünyada qlobal problemə çevrilən əhalinin informasiya təminatı ölkəmiz üçün bu gün aktualıq kəsb edir.

Azərbaycanın müasir dövrdə davamlı inkişafını təmin etmək məqsədilə ölkənin güclü intellektual potensialı yaradılmalı, informasiya cəmiyyəti quruculuğu şəraitində ölkənin kitabxana-informasiya şəbəkəsi vasitəsilə əhalinin bütün təbəqələrinin müxtəlif biliklərə və informasiyaya tələbatı tam ödənilməlidir.

Müasir dövrdə kitabxana-bibliografya proseslərinin avtomatlaşdırılması, zaman və məkandan asılı olmayaraq hər bir istifadəçinin və cəmiyyətin hər bir qurumunun operativ olaraq dolğun informasiya ilə təmin edilməsi kitabxanaların qarşısında duran əsas vəzifədir. Elm, mədəniyyət və təhsilin informasiya təminatı məhz İKT-dən (informasiya

kommunikasiya texnologiyaları) istifadə etməklə və elektron məlumat bazalarının yaradılması ilə mümkündür.

Kitabxana-informasiya proseslərinin avtomatlaşdırılması ayrı-ayrı proseslərdən başlayaraq, kompleks sistemlərə, daha sonra inteqral və şəbəkə sistemlərə qədər inkişaf edərək yüksək texnologiyalara əsaslanır. Bu texniki-texnoloji nailiyyətlər içərisində elektron kataloqlaşdırmanın metod, vasitə və texnologiyaları vacib yer tutur. Müasir kitabxana-informasiya texnologiyalarının inkişaf istiqamətləri içərisində və texniki-texnoloji cəhətdən daha təkmilləşdirilmiş səviyyəyə çatan məhz elektron kataloqlardır. Elektron kataloqlaşdırma sahəsində yüksək səmərəli sistem və tətbiqinin proqram zərfləri işlənmişdir. Elektron kataloqlaşdırma sahəsində mühüm nailiyyətlərdən biri də milli, beynəlxalq və normativ kataloqlaşdırma mərkəzlərinin yaradılmasıdır. İndi dünyanın milli və iri sahəvi kitabxanalarının xeyli hissəsində kartoçka kataloqu elektron kataloqla əvəz edilmişdir.

Elektron kataloq ənənəvi kataloqların təqdim etdiyi bütün xidmətlər növlərini əhatə etməklə, əlavə axtarış imkanlarına malikdir. Əgər xidmət imkanları ənənəvi kataloqa nisbətən azdırsa, belə kataloq səmərəli deyildir. Elektron kataloq yüksək axtarış operativliyinə və uzaq məsafədən axtarış imkanlarına malik olmalıdır. Elektron kataloqun vacib cəhətlərindən biri oxucuya verilən biblioqrafik yazıların monitorda asanlıqla oxunmasını təmin etmək, müəyyən sahəyə aid biblioqrafik yazıda həmin sənədin neçə nüsxədə olduğunu, hansı fondada mühafizə edildiyini, kitabxanalararası abonementlə verilməsi mümkünlüyünün elektron variantının olub-olmamasını, sənədin elektron variantı ilə göndərişi vasitəsilə verilməsi mümkünlüyünü və bu halda qiymətini bildirməkdir. (12,s.10)

Dünyada tarixən mövcud olan və hazırda fəaliyyət göstərən avtomatlaşdırılmış İAS-lar (informasiya axtarış sistemləri) müxtəlif cəhətdən təsnif edilir. Elektron kataloq məlumat bazasının strukturu və funksiyaları baxımından biblioqrafik İAS-lar sinfinə aiddir. "Elektron kataloq" adı 1960-cı illərin xarici elmi ədəbiyyatında eyni məna verən, sinonim olan bir neçə terminlə ifadə edilmişdir. "Machine readable catalogue" (MARC), "compüter catalogue", "elektronik catalogue". 1970-ci illərdən şəbəkə informasiya texnologiyalarının yaradılması və inkişafı ilə əlaqədar olaraq "online catalogue" termini elmi dilə daxil olmuşdur. Sovet ədəbiyyatında 1970-ci illərdən bu anlayış avtomatlaşdırılmış biblioqrafik sənəd axtarışı sistemi kimi izah edilmişdir. 1980-ci illərin elmi ədəbiyyatında "elektron kataloq" və "online catalogue" anlayışları daha çox işlənir. (12,s.56)

Elektron kataloqun qısa inkişaf tarixinə nəzər yetirdikdə məlum olur ki, hələ qədim Yunanıstanda hesablayıcı lövhə yaradılmışdır ki, onun vasitəsilə müxtəlif riyazi əməliyyatlar yerinə yetirilmişdir. (16,s.58) VI əsrdə Çində

ABAK hesablayıcısının digər növləri meydana gəlməyə başlamışdır. VII əsrin əvvəllərində Şotland riyaziyyatçısı Con Heper tərəfindən loqarifma xətkəsi icad edilmişdir ki, bu xətkəş vasitəsilə vurma və bölmə əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi mümkün olmuşdur.

Hesablama maşınlarının yaradılmasında Fransız alimi Blez Paskalın böyük xidmətləri olmuşdur. 1642-ci ildə Paskal hesablayıcı maşının ilk modelini icad etmişdir. Avtomatlaşdırılmış hesablama maşınlarının yaradıcısı ingilis alimi və ixtiraçısı Çarlz Bebbidc olmuşdur. 1822-1824-cü illərdə o, riyazi hesablamalar üçün maşın icad etmiş, 1834-cü ildən isə müasir hesablama maşınının yaradılması ideyası üzərində çalışmışdır. Çarlz Bebbidcin ideyaları 1941-ci ildə alman mühəndisi K.Suze tərəfindən həyata keçirilmişdir. K.Suze proqram təminatı ilə işləyən hesablayıcı maşın yaratmışdır.(11,s.76)

Artıq XX əsrin əvvəllərindən etibarən EHM-lər meydana gəlmişdir. İlk EHM Amerika alimləri Mouqli və Ekkert tərəfindən 1945-ci ildə yaradılmışdır. (16,s.64) Sonralar bu EHM-lər təkmilləşdirilərək onların bir neçə variantı meydana gəlmişdir ki, bunların da sonuncusuna Yaponiyada yaradılmış kompyuterləri aid etmək olar.”Kompyuter” sözünün latın dilində mənası “hesablamaq, çıxmaq” deməkdir. XX əsrdə kompyuterlərin yaradılmasında xüsusi xidmətləri olan alimlərdən biri də Lütfi Zadədir. Əslən Azərbaycanlı olan, ABŞ-da yaşayan Lütfi Zadənin qeyri-aşkar məntiq və qeyri-çoxluqlar nəzəriyyəsi kibernetika, informatika, elektronika, riyaziyyat və kosmik texnikanın inkişafında yeni era açmışdır. Kaliforniyadakı Berkli Universitetinin professoru kimi fəaliyyət göstərən alim 1965-ci ildə dünyada elm təcrübəsində ilk dəfə olaraq, qeyri-aşkar çoxluqlar, qeyri-aşkar məntiq nəzəriyyələrini yaratmış və beləliklə də, müasir riyaziyyatın və idarəetmənin əsasını qoymuş, böyük alimlərdən biri səviyyəsinə yüksəlmişdir. (17,s.15)

Kitabxanalarda ilk kompyuterlər ABŞ Konqres kitabxanasında tətbiq edilmişdir. Artıq 1963-cü ildə bu kitabxanada hesablama maşını quraşdırılmışdır. Kitabxanada yeni ədəbiyyatın işlənməsinin avtomatlaşdırılmış prosesinə başlanaraq Konqres kitabxanası kataloqlaşdırma mərkəzinə çevrilmişdir. Bundan əlavə kitabxanada sənədlərin bibliografik təsvirinin maşın formatı hazırlanmış və belə təsvirlərin işlənməsi üçün 1966-cı ildə proqram təminatı tərtib edilmişdir. Bu kompleks proqram MARC sistemi adlandırılmışdır ki, həmin sistem də müasir elektron kataloqun əsasını təşkil edir.

İlk dəfə maşınla oxunan formatlar ABŞ-da meydana gəlmişdir. 1965-1966-cı illərdə ABŞ Konqres kitabxanası maşınla oxunan formada kataloqlaşdırma təsvirlərini tərtib etmək məqsədilə MARC formatının proyektini hazırlamışdır. 1967-ci ildə Britaniya Milli kitabxanası “Britaniyanın milli bibliografyası”nın tərtibi məqsədilə BNB MARC formatını

tərtib etmişdir. 1968-ci ildə İngiltərə-Amerika əməkdaşlığı nəticəsində MARC-2 formatının proyektı tərtib edilmiş və ondan kommunikatıv (vasitəçi) format kimi istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Müasir informasiya dünyasında təxminən 50-dən çox ölkədə milli formatlar hazırlanmışdır ki, onların da ümumiləşdirilmiş adı MARC adlandırılır.

1970-ci illərdə Mark formatları arasındakı müxtəlifliyi aradan qaldırmaq məqsədilə vahid beynəlxalq baza (UNIMARC) formatının yaradılması nəzərə alınmışdır. Bu format əsasında bir MARC formatından digər formata keçid nəzərdə tutulmuşdur.

Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasını daxili və xarici proseslərə ayırmaq olar. Daxili proseslər dedikdə kitabxanalarda ümumi halda texnoloji və idarəetmə prosesləri və əməliyyatları başa düşülür. Buraya komplektləşdirmə, kitabışləmə, fondun mühafizəsi, bibliografik proseslər, xidmət, statistika, iqtisadi təhlil, mühasibat uçotu və s. aiddir. 1980-ci illərə qədərki deyilən proseslərin və onlara aid əməliyyatların kompleks halda avtomatlaşdırılması nəticəsində bir sıra avtonom kitabxana-informasiya sistemləri yaradılmışdır. Azərbaycan kitabxanalarının daxili proseslərinin avtomatlaşdırılması üçün Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasında İRBİS (Rusiya regional inteqral kitabxana-informasiya sistemi), Respublika Milli Kitabxanasında ABŞ-ın VTLS (Virginiya Texniki Library System) korporasiyasının eyni adlı sistemi (VTLS) tətbiq edilir. Hər iki sistem lokal şəbəkə arxitekturasına, çoxlu AİY-lərə və məlumat bazalarının idarəetmə sisteminə malikdir. İRBİS sistemi MDB ölkələrinin bütün tip kitabxanalarında tətbiq edilmişdir.

İnformasiyanın toplanması qorunması və yayılmasında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasının xüsusi rolu vardır. Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası 80 illik fəaliyyəti dövründə ölkəmizin ən iri kitabxana-informasiya müəssisələrindən birinə çevrilərək elmimizin inkişafında, elmi kadrların yetişdirilməsində əvəzsiz rol oynamışdır.

Elmlər Akademiyası və onun kitabxanası daima dövlət tərəfindən diqqət mərkəzində olmuşdur. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin kitabxanalar haqqında dediyi müdrik sözlər “Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyat, bilik, zəka mənbəyidir” şübhəsiz ki, Milli Elmlər Akademiyasına da aiddir. (1) Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 15 may 2001-ci il tarixli fərmanı ilə Elmlər Akademiyası Milli Elmlər Akademiyası statusunu almışdır. (10, s.25-26)

Ölkəmizdə təbiətşünaslıq, sosial-iqtisadi, siyasi, humanitar və texniki elm sahələri üzrə ən iri kitabxana sayılan AMEA-nın MEK-sı dünya

xalqlarının 50 dildə nəşr edilmiş əsərlərini özündə cəmləşdirir. Bu gün Mərkəzi Elmi Kitabxananın 35 min oxucusu var. Fondun həcmi 2 207 497 nüsxə ədəbiyyat təşkil edir.(9,s.12)

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasında “Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsi” 2003-cü ildən fəaliyyət göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, kitabxana işinin avtomatlaşdırılması təcrübəsi dünya ölkələrində XX əsrin 60-cı illərindən tanış olsa da Azərbaycanda bu tip fəaliyyətin həyata keçirilməsi 1990-cı illərin sonlarına təsadüf edir. Doğrudur, hələ 1989-cü ildə AMEA-nın “Avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri laboratoriyası” bu sahədə bir sıra işlər həyata keçirmək istəsə də sözügedən fəaliyyət nəticəsiz qalmışdır. Azərbaycan kitabxanalarının avtomatlaşdırılması prosesi 1990-cı illərin axırlarında kortəbii şəkildə olsa da yenidən vüsət almışdır.

Fəaliyyət göstərdiyi dövrdə MEK-in “Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsi” kitabxanada avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemindən istifadə etməyə çalışmışdır. Bu məqsədlə 2003-2004-cü illərdə şöbənin proqramçıları və digər əməkdaşları “Kitabxana-1.0” proqram təminatı hazırlayaraq kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasına səy göstərmişlər. (5,s.178) Proqram vasitəsilə faktiki olaraq kitabxanada gedən bütün prosesləri avtomatlaşdırmaq və operativləşdirmək mümkün idi.

Proqram özündə “Kataloqlaşdırma”, “Komplektləşdirmə”, “Kitab verilişi” və “Oxucu” AİY-lərini birləşdirirdi. Proqramın “VEB Kitabxana-1.0” versiyası da hazırlanmışdı ki, kitabxananın saytında elektron kataloqu təqdim etməyə imkan yaradırdı. Proqram UNIMARC standartı əsasında qurulmuş, yeni dəyişikliklərə imkan verən interveyslə birlikdə hazırlanmışdı. İlk yoxlama zamanı proqram normal işləsə də, sonralar onun kitabxanalararası abonement üçün vacib olan inteqrasiyalılığın çatışmaması problemi üzə çıxırdı. Bu isə o demək idi ki, proqramla yalnız kitabxanaya gələn oxuculara xidmət etmək olardı. Bütün bu proseslər 2003-2004-cü illəri əhatə edir. “Kitabxana 1.0” proqramında olan çatışmazlıqları nəzərə alaraq 2005-ci ildən Mərkəzi Elmi Kitabxananın rəhbərliyi kitabxana proseslərini avtomatlaşdırmaq üçün QPNTB-nin “İRBİS-64 AKİS-ni almışdır. Bir çox xarici dövlətlərdə istifadə olunan “İRBİS-64” özündə “Kataloqlaşdırma”, “Komplektləşdirmə”, “Kitab verilişi”, “Oxucu qeydiyyatı”, “İnzibatçı” kimi avtomatlaşdırılmış işçi yerlərini, eləcə də veb versiyasını və Z39-50 protokolunu birləşdirir. (12,s.209)

Deyəldiyi kimi, İRBİS-in əvvəlki versiyalarının da, İRBİS- 64-ün də əsasən beş avtomatlaşdırılmış işçi yeri vardır. Bunlardan hələlik respublikanın müxtəlif tip kitabxanalarında tətbiq olunan “Kataloqlaşdırıcı” AİY-dir. “Kataloqlaşdırıcı” AİY-in əsas funksiyası axtarış kataloqunun yaradılması və onun vasitəsilə informasiya təminatının təşkilindən ibarətdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasında “İRBİS-64”ün tətbiqi ilə aşağıdakı məsələlər öz həllini tapmışdır:

-Ənənəvi kitabxana proseslərinin bir qismi avtomatlaşdırılmış, yeni avtomatlaşdırılmış işçi yerləri vasitəsilə kitabxanaçı əməyini minimuma endirmişdir;

-Kitabxanaya yeni daxil olan bütün ədəbiyyatın eləcə də, fonddakı ədəbiyyatın bir qisminin elektron kataloqu hazırlanmışdır;

-Elektron kitabxana yaratmaq təşəbbüsləri genişlənmiş, bir sıra elmlərə aid məlumat resursları çoxaldılmış və elektron kitabxanaya daxil edilmək üçün elektronlaşmışdır;

-Azərbaycanda ilk dəfə olaraq “Neft ədəbiyyatının elektron kitabxanası” hazırlanmışdır;

-Akademiya şəbəkəsi kitabxanaları ilə Mərkəzi Elmi Kitabxana arasında inteqrasiyalı kitabxana informasiya sisteminin yaradılmasına başlanılmış, “İRBİS-64” AKİS-nin həmin kitabxanalarda tətbiqi ilə əlaqədar müəyyən işlər görülmüş, şəbəkə kitabxanalarının kadrlarına “İRBİS-64”lə işləməyi tədris edəcək şəxslərlə treninqlər keçirilmişdir. (5,s.180)

Bununla əlaqədar olaraq “Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsi” aşağıdakı fəaliyyətləri həyata keçirir:

- 1.Avtomatalaşdırılmış kitabxana proseslərinin administrasiyası
- 2.Elektron kataloqun və elektron kitabxananın yaradılmasına texniki dəstək;
- 3.Elmlər üzrə məlumat bazalarını formalaşdırmaq;
- 4.Kitabxananın veb-səhifəsini yeniləmək və burada elektron kataloqun ümumi istifadəsini təmin etmək;
- 5.İnternet vasitəsilə elmi kommunikasiyalar yaratmaq;
- 6.Kitabxanaya daxil olan elektron informasiya daşıyıcılarını mühafizə etmək və istifadəçilərə çatdırmaq, elektron kitabxanalarda əks etdirmək;
7. Kitabxananın nəşrlərini çapa hazırlamaq.

Yarandığı gündən “Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsi”nin qarşısında duran vəzifələrdən biri də, kitabxanaçılıq-informasiya terminlərinin izahlı lüğətinin və sözlüyünün hazırlanmasıdır. Lüğətdə kitabxana işi sahəsinə aid 2800 söz və terminin izahı öz əksini tapmışdır.

“Azərbaycanşünaslıq” elektron informasiya mərkəzinin yaradılması qarşıya qoyulan vacib problemlərdən biridir. Burada mərkəz dedikdə “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, “Azərbaycan elmi” və “Azərbaycan mədəniyyəti”ni əks etdirən materialların elektron nəşr şəkildə toplandığı virtual məkan başa düşülür.

Elektron nəşr- müraciət, axtarış, istifadə vasitəsilə təmin edilmiş-qeyri məhdud sayda istifadəçilərin tanış olması üçün məqsədli şəkildə məşinləoxunan daşıyıcıya yazılmış informasiyalardır. Nəşriyyatlarda, peşəkar

elmi cəmiyyətlərdə, elmi-tədqiqat idarələrində yaradılan elektron resurslar elektron nəşrlərə misal ola bilər. Elektron nəşrlər həm resurs kimi, həm də ayrıca elektron sənəd kimi (məsələn, CD-ROM kitablar, jurnallar, soraq nəşrləri və s.) hazırlana bilər.

2004-cü ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının elektron bazasına Azərbaycan tarixinə aid 43, Azərbaycan mədəniyyətinə aid 24, iqtisadiyyata aid 63, Azərbaycan elminə aid 87 elektron nəşr vahidi daxil edilmişdir. 2007-ci ildə “Azərbaycan tarixi” məlumat bankına 276 sənəd, “Azərbaycan iqtisadiyyatı” məlumat bankına 381 sənəd, “Azərbaycan elmi” məlumat bankına 424 sənəd, “Azərbaycan mədəniyyəti” məlumat bankına 244 sənəd daxil olmuşdur.(7,s.23) 2008-ci ildə “Azərbaycanşünaslıq” elektron informasiya məlumat bazalarına 3009 yeni təsvir daxil edilmişdir. Ümumiyyətlə, 2008-ci ildə “Azərbaycanşünaslıq” elektron informasiya mərkəzinin məlumat bazalarında 3368 (2825 məqalə, 543 kitab) sənəd təsviri mövcud olmuşdur.(8,s.43)

Azərbaycan dilində ədəbiyyatın elektron kataloquna 2007-ci ildə 3084 adda yeni kitab daxil edilmişdir. Azərbaycan dilində ədəbiyyatın retrokonversiyası davam etmiş, 456 adda ədəbiyyat elektron kataloqa daxil edilmişdir. Eyni zamanda rus, Qərbi Avropa və Şərq dillərində 2 326 adda ədəbiyyat elektron kataloqda əks olunmuşdur. Kitabxana “EBSCO” verilənlər bazasından 42.000, İNTAS layihəsindən 7.000, “Şpringer” nəşriyyatından isə 3.500 adda elektron şəkildə elmi jurnal əldə edib və onlayn rejimində oxucuların istifadəsinə verilmişdir. (7,s.23)

2008-ci ildə Azərbaycan və xarici dillərdə ədəbiyyatın elektron kataloqunun yaradılması üzrə Azərbaycan, rus, Qərbi Avropa və Şərq dillərində 4 938 adda cari ədəbiyyatın elmi təsviri və elektron kataloqa daxil edilməsi prosesi davam etdirilib.

Son beş ildə “Azərbaycanşünaslıq” elektron informasiya mərkəzi 4800 elmi materialın elektron variantı ilə təmin edilib.(6,s.7)

Artıq şöbədə 650-dən çox diskdə elektron məlumat yerləşdirilib. 2004-cü ildə şöbəyə “Ədəbiyyatın elmi kataloqlaşdırılması şöbəsi”nin vasitəsilə 42 disk daxil olub ki, bunlar da əsasən müxtəlif elm sahələrini əhatə edib. 2007-ci ildə nəşriyyatlardan yeni nəşrlərin elektron variantı CD-lərdə toplanmış, elektron kitabxananın formalaşması davam etmişdir. Yeni ədəbiyyatın 21 CD-si əldə edilmişdir, eyni zamanda kitabxanaya elektron formada 100 dissertasiya və avtoreferat daxil olmuşdur. 2008-ci ildə kitabxananın fondlarını elektron elmi informasiya resurslarla komplektləşdirilməsi davam edib və il ərzində nəşriyyatlardan 128 adda yeni ədəbiyyatın CD-ləri əldə olunub. Kitabxanaya elektron formada 184 dissertasiya və avtoreferat daxil olub.

Ümumiyyətlə, elektron kitabxanaya müxtəlif vaxtlarda ayrı-ayrı nəşriyyatlar tərəfindən verilən 900-dən artıq informasiya daşıyıcılarının-disk

və digər multimediya vasitələri daxil olmuşdur.

“Azərbaycanda neft” elektron bibliografik göstəricisinin məlumat bazasının yaradılması (materialların toplanması, elmi işlənməsi, məlumat bazasına daxil edilməsi) işi şöbənin qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir. Bildirmək lazımdır ki, bu proses geniş əhatə olunmuş və Azərbaycanda neft sənayesinin tarixini, müasir vəziyyətini və perspektivlərini əhatə edən müxtəlif dillərdəki 307 adda sənədin elektron kataloqu yaradılmış, bunlardan 120-sinin isə tam mətni bazaya daxil edilmişdir.(2004-cü ildə). 2007-ci ildə Azərbaycanda neft yataqlarının geologiyası, neft quyularının qazılması, neft kimyası və neft emalı üzrə müxtəlif dillərdə 1 000-dən artıq adda sənəd elektron bazaya daxil edilmişdir.(7,s.23) 2008-ci ildə isə elektron bibliografik göstəricisinin məlumat bazasına 1 286 sənəd daxil edilib.

“Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının alimləri” elektron bibliografik göstəricisinin formalaşdırılması işi üzrə “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının alimləri. I hissə. Humanitar və ictimai elmlər” elektron bibliografik göstəricisinə 153 alimin həyat və elmi fəaliyyətini əks etdirən 210 səhifəlik elektron nəşr hazırlanıb, informasiya daşıyıcılarına köçürülüb.(18,s.43) Bibliografik göstərici Azərbaycan, rus və ingilis dilində hazırlanmışdır. Buraya alimlərin tərcümeyi halı, elmi fəaliyyəti, iş yeri, əsərləri və digər nailiyyətləri haqqında məlumat daxil edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2010-cu ildə də kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması istiqamətində müəyyən işlər aparılmışdır. Belə ki, Mərkəzi Elmi Kitabxanası və AMEA-nın elmi-tədqiqat müəssisələri kitabxana şəbəkəsinin Avtomatlaşdırılmış İntegrasiyalı Kitabxana sisteminin yaradılması ilə bağlı “İRBİS-64” Avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemi AMEA-nın Fizika İnstitutu, İqtisadiyyat İnstitutu, Polimer Materialları İnstitutu kitabxanalarında və “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzində yerləşdirilmişdir.

İnformasiya cəmiyyəti quruculuğunda kitabxanaların fəaliyyətini müasir dövrün tələbləri səviyyəsində təşkili üçün onların avtomatlaşmış kitabxana-informasiya sistemləri (AKİS) – məlumat bazaları və daimi İnternetlə təchiz edilməsi zəruridir. 2010-cu ildə AMEA MEK-in elektron kataloqunun internet istifadəçilərinə təqdim edilməsi məqsədi ilə “VEB-İRBİS” proqram təminatının sınaq variantı İnternetə buraxılıb. Hazırda “VEB-İRBİS” proqram təminatının interfeysinin Azərbaycan dilinə tərcümə işi davam edir. Bundan əlavə 2010-cu ildə “Azərbaycanşünaslıq” elektron informasiya mərkəzinin yaradılması ilə bağlı “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, “Azərbaycan elmi”, “Azərbaycan mədəniyyəti” (müstəqillik dövrü), “Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Azərbaycan muzeyləri”, “ Qobustan” məlumat bazalarına 3 428 adda sənəd daxil edilmişdir. “Azərbaycanın kitab abidələri” adlı məlumat bazasının yaradılması üzrə iş davam edib, 218 adda

kitabın adı məlumat bazasına daxil edilib. “Azərbaycanda neft”, “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının alimləri” elektron bibliografik göstəricilər başa çatdırılıb. Azərbaycan və xarici dillərdə ədəbiyyatın elektron kataloqunun yaradılması davam edib, 8944 adda cari ədəbiyyat elektron kataloqa daxil edilib. (9,s.14)

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Elmi Kitabxananın elektron kataloqundan istifadə etmək üçün hər bir istifadəçi əvvəlcə sistemdə qeydiyyatdan keçməlidir. Qeydiyyatdan keçməmiş istifadəçi elektron kataloqdan istifadə edə bilməz.

Nəticə olaraq demək lazımdır ki, AMEA MEK-nin elektron kataloqunun proqram təminatı bütün MARC (RUSMARC, UNIMARC, USMARC) və digər MARC yönümlü maşınlaşdırılan formatları tam dəstəkləyir. Digər formatlara konvertə və digər formatlardan konvertə imkanları 98% nisbətindədir. Proqram təminatının isə format tip- UNIMARC-dır.

İnzibatçı və kataloqlaşdırma əməliyyatlarını yerinə yetirən əməkdaş istənilən vaxt bibliografik təsviri yuxarıda sadalanan formatlardan hər hansı birində yazmaq imkanına malikdir. İstifadəçiyə isə bu imkan verilmir. Digər proqram təminatında hazırlanmış elektron təsvir iki yolla konvertə edilə bilər: a) bu və ya digər proqram təminatında istənilən formatda hazırlanmış bibliografik təsvirin birbaşa (informasiya daşıyıcısı və internet vasitəsilə) konvertəsi; dolayısı yolla (əvvəlcə bir formata çevrildikdən sonra standartlaşdırılmış formata uyğunlaşdırma yolu ilə) konvertə. Bütün hallarda sürətli və dəqiq konvertə imkanları formatlararası inteqrasiyanı mümkün edir.

Elektron kataloqa kitab haqqında aşağıdakı məlumatlar daxil edilir: müəllif, sərlövhə, müəllif işarəsi, nəşriyyat, nəşr ili, səhifəsi, həcmi, cildi. Daxil edilən hər bir ədəbiyyat kataloqlaşdırıcı AİY-in bloklarında bazalara uyğun bölünür. Bu bazalar aşağıdakılardır:

- 1) Nadir nəşrlər bazası;
- 2) Azərbaycan dövlətçiliyinin və Heydər Əliyev kitabxanasının bazası;
- 3) Cari ədəbiyyat bazası;
- 4) Azərbaycanşünaslıq bazası.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın elektron kataloquna hələlik yalnız cari və qismən retrospektiv ədəbiyyat daxil edilir. Daha dəqiq desək Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının elektron kataloqundakı nəşrlərin təsviri 7 dildəir (əsasən Azərbaycan, rus, ingilis, fransız, fars, ərəb, türk). Proqram təminatı UTF-8 kodlaşmasını dəstəklədiyi üçün burada fars və ərəb şriffləri ilə bərabər, heroqliflərin və yapon dillərində də təsvir mümkündür.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğun şəkildə qurulması istiqamətindəki işlər davamlı həyata keçirilir. Kitabxananın

fəaliyyəti Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulan və bütün sənədlərin təkmilləşdirilməsinə və inkişafına önəmli təsir göstərə biləcək tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir.

Hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” və “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulmuş kompleks tədbirlərin icrası kursunu həyata keçirir. Həmin proqrama uyğun olaraq hal-hazırda kitabxananın prioritet istiqamətlərindən biri informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının və digər müasir xidmət formalarının tətbiqi yolu ilə Azərbaycan elminin inkişafına yönəldilmiş fəaliyyət modelinin qurulmasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (20 aprel 2007-ci il) // Azərbaycan.- 2007.- 21 aprel.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin “Vətənə, Dövlətə, Xalqa Sədaqət andı”. Miniatur kitabının təqdimat sərgisində çıxışı // Azərbaycan.-1995.-6 iyun.
3. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası – 60 : Mərkəzi Elmi Kitabxana / Elmi red. A.Əliyeva-Kəngərli; Tərtib edənlər: F.Hüseynova, T.Cəfərova.-B.:AMEA MEK-na, 2005.-54 s.
4. Abbasov A. Azərbaycan kitabxanaları XXI əsrin informasiya məkanında // Elmi əsərlər / AMEA MEK-na.- Bur.10.-B.,2009.-S.70-73.
5. Cəfərov C. İnformasiya cəmiyyətində avtomatlaşdırılmış kitabxana...//Elmi əsərlər / AMEA MEK-na - 80. -Bur.VI.-2005.-S.177-185.
6. Əliyeva-Kəngərli A. Təbii və süni intellekt müasir kitabxana-informasiya prosesləri kontekstində // Elmi Əsərlər / AMEA MEK-na.-Bur.11.-B.,2011.-S.4-9.
7. Hüseynova F.İ, Cəfərova Q.Ə. Mərkəzi Elmi Kitabxana: Yekunlar və nailiyyətlər // Elmi Əsərlər / AMEA MEK-na.-Bur.9.-B.,2008.-S.16-33.
8. Hüseynova F.İ, Cəfərova Q.Ə. AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası və kitabxana şəbəkəsinin 2008-ci ilin yekunları // Elmi əsərlər / AMEA MEK-na.-Bur.10.-B.,2009.-S.38-49.
9. Hüseynova F.İ, Cəfərova Q.Ə. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanası 2010-cu ildə // Elmi əsərlər /AMEA MEK-na.-Bur.11.-B.,2011.-S.10-19.
10. Xələfov A. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanası müstəqillik illərində // Elmi əsərlər / AMEA MEK-na.-Bur.6 – B., 2005.- S. 25-40.
11. Mustafayeva S.M. MARC formatlarının yaranması və inkişafı // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2004.-N 1.-S.75-81.
12. Rüstəmov,Ə.M. Elektron kataloqlaşdırma metodologiyası: Monoqrafiya.-B., Uni Print, 2011.-276 s.
13. Rüstəmov Ə., Mustafayeva N. Korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrində kataloqlaşdırmanın bəzi məsələləri // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2004.-N 1.-S.37-47.

14. Rüstəmov Ə., Mustafayeva N. Respublika kitabxanalarında əsas proseslərin avtomatlaşdırılması // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2007.-N 2.-S.15-27.
15. Rüstəmov Ə., Mustafayeva N. Elektron kitabxana problemi // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2005.-N 2.-S.30-39.
16. Сенченко Ч.И. Библиотеки и компьютеры / Под. ред. В.В.Васильева.- Киев.,1990.- 230 с.
17. Таğıуев F., Мəммədov Ş. Müasir elmin korifeyi.- B.: Azərbaycan, 1997.- 60 s.

S.МУСТАФАЕВА

**ОРГАНИЗАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОГО
КАТАЛОГА ЦЕНТРАЛЬНОЙ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ НАН
АЗЕРБАЙДЖАНА
РЕЗЮМЕ**

В статье рассматриваются важнейшие аспекты развития электронного каталога Центральной Научной Библиотеки НАН Азербайджана. В работе поэтапно проанализировано состояние и перспективы развития электронного каталога Центральной Научной Библиотеки НАН Азербайджана.

S.MUSTAFAYEVA

**ORGANIZATION AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF ELECTRONIC
CATALOGUE OF THE CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY
OF THE NAS OF AZERBAIJAN**

SUMMARY

Important aspects of development of electronic catalogue of the Central Scientific Library of NAS of Azerbaijan are reviewed in the article. The state and perspectives of development of electronic catalogue of the Central Scientific Library of NAS of Azerbaijan was stage by stage analyzed in the work.